

Kropp og sanser i lys av Steinerpedagogikken

av Arve Mathisen

Trykket i tidsskriftet *Arabesk*, nr. 1, 2000

I Steinerpedagogikken legges det vekt på sanseerfaringene som en kilde til utvikling, livskraft og trivsel. Den kroppslige veksten i barne- og ungdomsårene forstås som intimt knyttet til sansning og bevegelse¹. Sollyset er ikke til kun for øyet, hele organismen trenger lys. Likedan er det med andre gode sanseintrykk. De nærer og gir liv, mens negative sanseopplevelser skader et barn i utvikling. Lyd, bevegelser, berøring, ord, andre menneskers nærvær, lukt og smak; alt dette beliver eller belaster avhengig av sansningens kvalitet. Vi vet at støy, flimrende belysning, stressede bevegelser og uvennlig berøring virker belastende på barns helse, mens gode lys-, lyd- og berøringsopplevelser er nødvendige og viktige elementer i oppveksten.

Gjennom sansene får barna kontakt med verden omkring seg og med sin egen kropp. Sansene gir bevisstheten dens grunnleggende arbeidsmateriale, og for en pedagog vil dypere kunnskaper om sansningens vesen være et redskap til bedre å forstå de utviklings- og læreprosesser som foregår i barnet.

Vanligvis forbinder vi sansningen med en bevisst oppfattelse som igjen fører til dannelsen av en forestilling. Det er denne forestillingsmessige opplevelsen og tolkningen av sanseintrykkene vi erindrer. Hele mangfoldet av sanseerfaringer lar seg ikke feste i minnet. Sansningen inneholder uendelig med "informasjon" som ikke erfares bevisst. Disse ubemerkede sanseintrykkene påvirker oss på andre måter, for eksempel ved å skape stress eller virke forfriskende. Sansningen virker dypt inn i organismen og har avgjørende betydning for et menneskes sunnhet.

Vitalitet og sansning

Vi vet at rike sanseerfaringer kombinert med frodig bevegelsesutfoldelse og emosjonell åpenhet i barneårene gir grobunn for utviklingen av sentrale funksjoner i hjernen og nervesystemet². Barnets sansning fører ikke på samme måte til bevisste opplevelser som hos voksne. I følge Rudolf Steiner har sanseintrykkene en mer direkte tilgang til barnets vesen: «*Slik som øyet mottar inntrykkene fra omverdenen, slik som øyet nettopp gjennom sin organisasjon avbilder det som finnes i omgivelsen, slik avbilder hele mennesket det som skjer i dets omverden under den første livsperioden*³.»

Fenomenet kan sammenliknes med de indre sanseprosessene som ivaretar kroppens organiske likevekt. For at kroppen skal kunne fungere normalt, må en rekke organiske forløp holdes i balanse. Sukkerinnholdet i blodet, salt- og kalkbalansen, hormonenes regulering av vekst og forbrenning, hjerteslagene og åndedrettets tilpasning til kroppens behov; alt dette overvåkes av sansning som virker dypt i det ubevisste. Svikt i denne organrettede følsomheten fører til sykdom. Sett fra én synsvinkel, kan vi si at barnets sansevirkosomhet er beslektet med organismens funksjonelle følsomhet. Sansningen virker mer direkte inn i barnets organisme og påvirker derigjennom både vekst og mental utvikling.

I moderne hjerneforskning brukes gjerne begrepet *plastisitet* om hjernens dynamiske utviklingsevne, og man taler om kritiske utviklingsfaser hvor ulike erfaringer må gjøres dersom utviklingen ikke skal hemmes⁴. Allerede på 1920-tallet knyttet Rudolf Steiner sansning og bevegelse til det han kalte den plastiske utformingen av hjernen og nervesystemet. Og det finnes mange paralleller mellom Steinerpedagogikken og de nye ideene til undervisning og oppdragelse som kommer i kjølvannet av de siste ti årenes forskning på dette området.

Legg merke til hvordan et barn ledsager sine sanseopplevelser med bevegelser og på denne måten klarer å omskape hendelser utenfor seg selv til egne handlinger. Leken er intimt knyttet til sanseerfaringene. Lek og etterligning er barnets bearbeidelse av sansningen. Førskolebarn har en fabelaktig evne til å etterligne og tar etter selv ganske subtile uttrykk i både holdninger og kroppsspråk hos voksne som befinner seg i deres nærhet. Hva skjer når et barn etterligner? Vi ser at et sanseintrykk direkte følges av en imiterende bevegelse. For at en slik bevegelse skal være mulig, må hele barnet engasjeres, helt inn i åndedrett, blodomløp og stoffskifte. Dette er et av barndommens store undre. Et barn åpner seg for inntrykk fra sine omgivelser og lar disse inntrykkene gripe inn i selve legemet og dets funksjoner. Nyere forskning har vist at øyets oppfattelse av en bevegelse behandles i de samme sentre i hjernen som stimuleres når en tilsvarende bevegelse utføres⁵. Iakttagelsen av en hånd som spiller fløyte forbindes i hjernen med den egne spillende hånden. Sansning av en bevegelse hos et annet menneske og utføringen av den tilsvarende egne bevegelsen sammenføyes i hjernen. Her møtes sansning og handling, og her finnes også arenaen for en intens utvikling i barneårene.

Rudolf Steiner legger i sine pedagogiske foredrag vekt på at sanseintrykkene former barnets legemlige struktur og langsomt gjør den unge kroppen i stand til å bli instrument for et bevisst og ansvarlig handlende menneske⁶.

Individualitet og sansning

Barnet kommer til verden med få ferdigheter, mens evnen til sansning er godt utviklet allerede ved fødselen. En fugl bruker en vår og en sommer på å lære seg å fly godt nok til å krysse kontinenter, mens mennesket behøver et par tiår før dets tanke har nådd en tilsvarende modning i sin flukt. Hadde mennesket straks utfoldet sine ferdigheter på bakgrunn av medfødte instinkter, ville hverken utviklingsmulighetene eller tilpasningsevnene vært så grensesprengende som de har vist seg å være. For at menneskets individualitet skal kunne utfolde sin skapende virksomhet i *denne* bestemte omgivelsen, blant *disse* bestemte menneskene og i *denne* bestemte tiden, må barnets utvikling nødvendigvis ta utgangspunkt i en grunnleggende iakttagelse av de konkrete livsforholdene der det nå en gang har kommet til verden. Et selvbevisst, utviklingsdyktig individ vil ikke på noen annen måte være i stand til å bli en medskapende deltager i sin kultur. Til forskjell fra dyrene lever vi mennesker i samfunn underlagt ekstrem forvandling. Evnen til å kunne eksistere under stadig endrede forhold er helt avgjørende for oss. Det nyfødte barnet åpner seg for inntrykk fra sine omgivelser og lar disse inntrykkene gripe inn i utviklingen av selve legemet og dets funksjoner. Parallelt foregår tilegnelsen av de genuint menneskelige egenskaper som barnet snart skal beherske; den oppreiste gangen, morsmålet og de kognitive ferdighetene.

Den åpenhet og tillitsfullhet som barna viser verden gjør dem også sårbare for skadelige innflytelser. Ikke alle sanseintrykk innebærer en positiv utviklingsmulighet. Oppdragernes oppgave ligger derfor i å tilrettelegge en god og trygg omgivelse for det oppvoksende barnet slik at det på den ene siden lærer sitt miljø og sin tid å kjenne, og på den andre siden ikke frarøves sine utviklingsmuligheter ved å overstimuleres av kunstige og skadelige sanseopplevelser.

Interessant nok skjer ikke denne sansemessige innvirkningen helt automatisk eller direkte, så å si rett fra barnets omgivelse og inn i organismen. Det lille barnet har helt fra begynnelsen tydelige preferanser i forhold til sin omverden og er i stand til å velge hva det interesserer seg for og hva som ikke er attraktivt. Først via denne individuelle aktiviteten lar barnet sin omverden virke i seg. Barnets lek kan fortelle mye om hva som bor i det. Et kjent eksempel på dette er Ingmar Bergman. I sin selvbiografi beskriver han hvordan han som gutt elsket å leke med sin lille "magiske lanterne"⁷.

Hvor finner barnet kraft og inspirasjon til sin legemlige forvandling? Riktignok bygger Steinerpedagogikken på en utviklingspsykologisk grunntanke, men det blir ikke riktig å tenke seg at

individualiteten har med seg alle sine utviklingsskritt i en ferdig nistesekrepe, og at livet bare er en utfoldelse av fastlagte intensjoner. En riktigere metafor blir å tenke seg at barnet kommer til verden som en "Askeladd". Det griper fatt i sine sanseerfaringer på samme måte som Askeladden gjemmer på en nøtt, eller hva han måtte finne. For nøtten kan brukes til så uendelig mye mer enn man først tror. Bare livet selv viser hvilke muligheter som vil by seg. For dette er også det nye barnets ubevisste anliggende. Det vil samle seg et legemlig instrument, en fysisk kropp, som er åpen for alle muligheter. Og det kan barnet kun gjøre ved å skape seg selv i verdens bilde. Rudolf Steiner trekker frem tanken om et mikrokosmos og et makrokosmos som forholder seg til hverandre på en slik måte at mennesket finner seg selv igjen i sin omverden og finner sin omverden i sitt eget indre. En av Steiners tekster lyder slik i en enkel oversettelse:

«Vil du erkjenne ditt eget vesen,
se deg om i verden til alle sider.
Vil du i sannhet gjennomskue verden,
skue inn i dybet av din egen sjel⁸.»

Denne sammenheng mellom menneskets omverden og dets indre er gåtefull, men kan henge sammen med at indre erfaringer som tanker, følelser og handlingsmotiver på en eller annen måte står i forbindelse med sanseopplevelser. Og hvem du selv er, kan du best finne ut ved å se på din biografi, hvilke mennesker og "landskap" du har møtt. Din ytre livsvei viser hen mot hvem du er i det innerste av deg selv. Og sansningen forbinder det ytre med menneskesjelens indre. Et menneskeliv er overhode ikke mulig uten denne intense kommunikasjonen. Slik kan man forstå sansningen som en næring barnet behøver for å utvikle sin egen indre verden, sitt bevisste sjelleliv. Møtet mellom barnets mentale verden og den sansede verden innebærer, som Platon sier, en gjenkjennelse, en fornemmelse av samhörighet. Herfra henter barnet kraft og inspirasjon til sin utvikling.

Kropp og sjel - en erkjennelsesgåte

Sansningen åpner to verdener for mennesket. Den ene er bevissthetens verden hvor sanseintrykkene danner grunnlaget for tenkningen og begrepsdannelsen. Den andre er livsprosessenes rike der sansningen blir inngangsporten til organisk vekst og utvikling. Viktig for forståelsen av mennesket er at disse to svært ulike sidene av menneskenaturen har samme kilde. Slik kan sjel og legeme virke i hverandre. Ved å betone denne sammenhengen i sine pedagogiske foredrag, peker Rudolf Steiner på en urgammel erkjennelsesgåte: samspillet mellom kropp og sjel, mellom den ytre og den indre verden⁹. Denne forbindelsen går gjennom sansene, og er mest virksom i barneårene mens det lille mennesket ikke bare opprettholder sine livsprosesser, men også skaper sitt organiske eksistensgrunnlag. Derved finnes det i Steinerpedagogikken ingen motsetning mellom en lekende, sansende og ubekymret barndom, og en påkrevet intellektuell eller begrepsmessig læring. Gode sanseintrykk, menneskelig varme og en musisk oppdragelse er nettopp et grunnlag som gjør barnet modent til senere å være kreativ i sin tenkning. De gode sanseintrykkene bærer tenkningens kimer i seg.

Alt som her er uttalt med hensyn til barn og barnets vei, gjelder også for voksne, selv om utviklingsmulighetene og den indre bevegelseheten er annerledes etter barneårenes avslutning.

Tolv sanser

Steinerpedagogikkens fokusering på sansning og sansekvaliteter bygger på Rudolf Steiners ideer om tolv sanser. Moderne nevrofysiologi regner med både en sjette, en syvende og en åttende sans i tillegg til de fem Aristoteles i sin tid beskrev¹⁰. Lenge var kun syn, hørsel, lukt, smak og berøring regnet som de egentlige sansene. Medisinsk forskning har bragt på det rene at likevekt, bevegelse og varme oppfattes gjennom egne sansereseptorer, og disse anerkjennes nå som selvstendige sanseområder. Det finnes forskere som fastsetter enda flere sanser, og i dag hersker det ingen

entydig forståelse av menneskets sanseorganisme med hensyn til hvilke egentlige sansefunksjoner som eksisterer. Ved begynnelsen av forrige (det 20.) århundre var trenden at man søkte å redusere antallet sansemodi, blant annet ut fra en forståelse av at lys og lyd henger sammen med svingningsfenomener, og således kunne syn og hørsel sammenfattes som organ for ett overordnet fenomen.

Rudolf Steiner var meget opptatt av sansene, og behandlet dette temaet i filosofiske, pedagogiske, medisinske, kunstnerisk/estetiske og generelt antroposofiske sammenhenger¹¹. Etter hans tid har temaet vært gjenstand for bearbeidelse av flere forfattere som på ulike måter har videreført og utdypet dette. Steiners fremstilling av sansningen fokuserte ikke først og fremst på sansene som enkeltorganer, slik man ofte gjør i tradisjonell nevrofysiologi, men beskriver i stedet en sanseorganisme der hver enkelt sans spiller med i en helhetlig erfaring.

Den første differensieringen innebærer at Steiner ordner sansene i tre grupper: de sanser som er rettet mot den egne kroppen, de sanser som er rettet mot naturen og en gjenstandsmessig omverden, og de sanser som er rettet mot tingens indre kvalitet og mot rent menneskelige ytringer.

Til den første gruppen hører berøringssansen, livssansen, bevegelsessansen og likevektssansen. Den såkalte livssansen er en vesentlig del av Steiners sanseforståelse og registrerer ubehag eller velbefinnende i den egne kroppen. Livssansen gir en nesten umerkbar pulserende bekreftelse på legemets eksistens. Alle disse fire sansene danner en grunnlagserfaring i forhold til opplevelsen av rom, stofflighet og tid. Steiner regner dem som viljessanser i den forstand at de er sansende aktive i alle handlinger utført med kroppen.

Den neste gruppen omfatter lukt, smak, syn og varmesans. Disse møter omverdenen med større frihet og større avstand enn de fire kroppssansene. Selv om synet har en særskilt tilknytning til vår bevisste opplevelse av verden, regner Steiner hele denne gruppen som følelsessanser, som formidlere av følelsespregede opplevelser. I denne sammenhengen oppfattes synet som sans for lys, mørke og farger. Oppfattelsen av bevegelse og romlige forhold tillegges bevegelses- og likevekssansen.

Den siste gruppen av sanser omfatter hørsel, ordsans, tankesans og jegsans. Av disse er kun hørselen allment kjent og beskrevet. Karakteristisk for hørselen er at de klangfenomener den oppfatter stammer fra tingenes indre. Ved å slå på en keramikkbolle kan vi høre om den er hel eller skadet. Et musikkinstrument er avhengig av de riktige treslag eller metaller for å klinge vakkert. Og gamle klokkestøpere bevarte sine hemmeligheter om hvordan de skulle blande metallene på den riktige måten og unngå luftblærer i støpen. For bare den riktige sammensatte bronzen hadde en ren og klar klang. I antikkens Hellas var begrepet *mousiké* ikke først og fremst knyttet til musikkopplevelsen. Tonenes verden hadde "*karakter av erkjennelsesmiddel og erkjennelsesvei til forståelse av omfattende tilværelsessammenhenger*"¹². Gjennom klangen ble kosmiske hemmeligheter åpenbart. Ord- eller språksansen går et trinn videre på denne veien innover, og er først og fremst rettet mot tekster og ord.

Rudolf Steiner anser at språklige ytringer er et selvstendig sanseområde som virker bakenfor hørsel og syn, når vi oppfatter språk i skriftlig eller muntlig form. Likeledes mener han at oppfattelsen av andres tanker og av den andres "jeg" må forstås som rene sanseerfaringer, og går forut for de slutninger og tankemessige konsekvenser vi senere trekker. Det er en vesentlig forskjell mellom tenkningens egen aktivitet og oppfattelsen av et annet menneskes tanker. Noe liknende gjelder erkjennelsen av individualitet. Martin Buber beskriver den intense nærhet og umiddelbarhet i et jeg-du-møte i boken *Jeg og du* fra 1923¹³. Her beskriver han jegsansens virksomhet i samsvar med

Steiners oppfatning, riktignok uten å benevne dette som en sansekvalitet. Hørsel, ordsans, tankesans og jegsans har fått betegnelsen erkjennelsessanser.

Sansenes samspill

Rudolf Steiner legger vekt på at alle de tolv sansene virker sammen i en totalitet og først gjennom dette samvirket oppstår det en virkelighetførmelse hos det iakttagende mennesket. Et eksempel på dette er at øyet oppfatter både lys- og fargefenomener, og romlige eller bevegelsesmessige kvaliteter. En gjenstand beskrives gjerne ved sin farge og form. De siste års hjerneforskning har påvist, i tråd med Steiners ideer, at fargeoppfattelsen bearbeides i helt andre områder av hjernen enn bevegelseserfaringer og opplevelsen av rommet¹⁴. Det foregår en ubemerket slutning, en tenkende virksomhet, i det fargeførmelsen kobles sammen med formopplevelsen. Og denne mentale koordinasjon av de forskjellige sanseområdene skaper førmelsen av at det vi iakttar er virkelig. Det som kun oppfattes av én sans mangler en slik virkelighetsdimensjon¹⁵. Vi kan for eksempel tenke hvor ubestemt et lys- eller lydfenomen vil virke dersom det ikke samtidig oppfattes i sammenheng med en bevegelse og en romlig plassering.

I Steinerpedagogikken legges det vekt på en utviklingsmessig sammenheng mellom viljes- eller kroppssansene og erkjennelsessansene. Berøringssansens erfaringer stimulerer utviklingen av jegsansen. Berøring og fysisk nærhet er et grunnleggende behov hos oss mennesker, og gode erfaringer på dette området i barndommen vil kunne inspirere evnen til en større "indre" nærhet senere i livet. Likeledes peker Rudolf Steiner på sammenhenger mellom livssansen og tankesansen og mellom bevegelsessansen og ord- eller språksansen. De siste årenes språkforskning har avdekket en rekke overensstemmelser mellom finmotorikk, bevegelsesevne og språkutvikling. Og i steinerpedagogiske institusjoner brukes ulike former for bevegelsesøvelser i forbindelse med både alminnelig og terapeutisk språklæring. Nå kan språkbegrepet utvides til å gjelde kommunikasjon i en friere betydning. Paracelsus og Jacob Böhme var for eksempel opptatt av å forstå naturen som en språkytring: *å lese i naturens bok*¹⁶. På en tilsvarende måte har bevegelseserfaringer vist seg å være formidlere i mange læringssituasjoner. Fagene kommer *til orde* gjennom aktiviteter som kan knyttes til det teoretiske innholdet. En Steinerpedagog bruker bevegelse til så og si alle undervisningsfag de første skoleårene. I matematikk læres gangetabellen rytmisk gjennom hopp og klapp, og i skriveopplæringen utledes bokstavformene av male- og tegneøvelser. Man søker overalt å skape en samvirkning mellom hånd og ånd.

Denne forbindelsen av de ulike sanseerfaringene gir pedagoger og oppdragere interessante perspektiver på deres virksomhet. Berøring, rytmer og bevegelse slår an strenger i barnet som virker intimt sammen med utviklingen av sosiale og kognitive ferdigheter. Derved får opplevelser ute i naturen, leken og de kunstneriske aktivitetene en utvidet pedagogisk betydning. Læringen med kroppen gir livsnære erfaringer og skaper en kreativ atmosfære hvor teoretisk og praktisk livskunnskap kan smelte sammen.

Noter

- 1) Steiner, Rudolf, *Kunsten å undervise*, Antropos, 1978
- 2) Greenspan, Stanley, *The growth of the mind*, Addison-Wesley, 1997
- 3) Steiner, Rudolf, *Die pädagogische Praxis*, Dornach, 1982, side 50-51

4) Peterson, Rita W., School Readiness Considered from a Neuro-Cognitive Perspective, Early Education and Development, April 1994, Volume 5, Number 2

Madeleine Nash, Fertile Minds, Time, 1997 Vol. 149

5) Fadiga L, Fogassi L, Pavesi G, Rizzolatti G. Motor facilitation during action observation. J Neurophysiol 1995, 73

6) Steiner, Rudolf, Kunsten å undervise, Antropos, 1978

7) Bergman, Ingmar, Laterna magica, Aschehoug, 1987

8) Steiner, Rudolf, Wahrspruchworte, Dornach, 1969

9) Steiner, Rudolf, Livsbetingelser for fremtidens oppdragelse, Antropos, 1996

10) Aristoteles, Om sjelen, bok 2, kapittel 5-12

11) Steiner, Rudolf, Zur Sinneslehre, Verlag Freies Geistesleben, 1990

Steiner, Rudolf, Frihetens filosofi, Antropos, 1992

Aeppli, Willi, Menneskets sanser: hvordan kan de pleies? Rudolf Steiners sanselære i dens betydning for oppdragelsen, Antropos, 1992

12) Sundberg, Ove Kr., Pythagoras og de tonende tall, Tanum - Norli, 1980, side 10.

13) Buber, Martin, Jeg og du, Cappelen, 1992

14) Livingstone M. and Hubel D., Segregation of form, color, movement and depth: anatomy, physiology and perception, Science 240, 1988

15) Steiner, Rudolf, Almen menneskekundskab, Antroposofisk forlag, København 1989

16) Böhme, Gernot, Für eine ökologische Naturästhetik, Edition Suhrkamp, 1989